

TU LIÊU DÂN TỘC HỌC

TANG LỄ CỦA MỘT SỐ NHÓM DÂN TỘC ĐƯƠNG QUỞ Ở MIỀN TÂY NGHỆ AN

ĐẶNG THANH PHƯƠNG
VÕ MAI PHƯƠNG

Theo, Mọn, Cuối là ba nhóm có số dân tương đối đông trong cộng đồng người Thổ ở Nghệ An. Họ cư trú ở các huyện Tân Kỳ, Nghĩa Đàn và Quỳnh Hợp. Theo những kết quả nghiên cứu bước đầu cho biết, một số người Thổ là nhóm Việt - Mường cư trú lâu đời tại địa phương này, là thổ dân, người dân bản địa nhưng cũng có một số có nguồn gốc từ người Mường, người Kinh từ Thanh Hoá thiên di sang. Những nhóm trên do tụ cư và hợp nhất với nhau lâu ngày dần hình thành một cộng đồng mới với tên gọi là Thổ. Nền văn hoá tinh thần của người Thổ rất đa dạng, nó mang dấu ấn sự cộng cư của nhiều thành phần dân cư và sống khá biệt lập với nhau trong lịch sử. Xét về phương diện xã hội, họ bị ảnh hưởng văn hoá của người Mường, người Việt, người Thái, thế nhưng họ vẫn có những nét riêng so với các dân tộc trong vùng. Tang lễ là một trong những ví dụ điển hình.

Trước đây tang lễ của đồng bào Thổ diễn ra rất phức tạp và tốn kém. Người Thổ quan niệm chết là hoàn thành cuộc sống ở trần tục để về sống với tổ tiên. Khi hồn lìa khỏi xác về trời (Tlời) sẽ tiếp tục cuộc sống mới nhưng sung túc hơn so với trần gian. Họ cho rằng chết già là cái chết lành trọn nghiệp, còn chết trẻ, nhất là các trường hợp bất đắc kỳ tử là cái

chết oan uổng, xấu số nên hồn biến thành ma hay chồn ghẹo người qua đường.

Khi trong nhà có người chết, tang chủ lập tức báo cho trùm làng đánh ba hồi, chín tiếng công hoặc trống báo hiệu cho làng xóm biết. Mọi người tập trung đến gia đình có tang, phân công nhau mọi việc để chuẩn bị cho đám tang như mời thầy mo, phường nhạc, làm quan tài, làm nhà mồ, sắm sửa khăn, áo tang...

Những người nghèo thì đặt người chết ở dưới nhà sau đó mang đi chôn ngay, còn nhà giàu thì thi hài được tắm rửa sạch sẽ, thay quần áo và đặt ở gian giữa nhà đầu quay về phía trong. Trước khi đặt người chết vào quan tài, người ta lấy dây trói hết miệng vải đắp ngang mặt (thượng cằm) và lấy một miếng vải khác dài khoảng 1,5m đắp dọc theo người (hạ cằm). Khi con cháu đến đông đủ, người ta lấy khăn đắp mặt đó xé nhỏ rồi buộc, nữ thì buộc vào tay trái, nam buộc tay phải, các sợi dây này được gọi là "chạc thương chạc nhớ". Nếu như tình cảm của họ đối với người chết tốt đẹp, sâu sắc thì phải qua một thời gian dài mới đứt, nếu tình cảm không tốt đẹp thì sợi dây đó nhanh chóng bị hỏng. Khi liệm cũng phải chọn giờ tốt, đồng bào rất sợ việc khâm liệm người chết trùng vào giờ sinh của những người còn sống trong gia đình vì tin rằng làm như thế hồn người chết có thể bắt hồn người còn sống đi. Nếu không nhớ được giờ sinh của mọi người trong nhà thì lúc liệm con cháu phải lánh mặt. Thi hài được quản tại nhà từ một đến ba ngày, đồng bào Thổ Cuối trước kia còn quản thi hài trong nhà khoảng một tháng để chuẩn bị cho đám tang và đợi con cháu đông đủ.

Quan tài của người Thổ là một cây gỗ độc mọc bờ đôi khoét hình lòng máng, phía ngoài quan tài đẽo hình lục lăng hoặc

sửa thành hình khum. Nửa dưới quan tài thường được khoét sẵn một lỗ nhỏ để nước từ quan tài chảy ra (vì trước đây quan thi hài trong nhà lâu ngày). Quan tài của người Thổ chỉ làm bằng gỗ lồi hoặc gỗ song vì, đồng bào Thổ có câu "nhất song vì nhì gỗ lồi". Sở dĩ họ chỉ sử dụng hai loại gỗ trên cũng có lí do của nó, truyền thuyết kể lại rằng: Trước đây, ở một gia đình nọ có người bố bị chết, anh em họ hàng họp nhau lại và quyết định lên núi lấy đá đẽo quan tài để bảo quản cho xác của bố được lâu và sạch sẽ. Nhưng mấy anh em đi hàng tháng trời vẫn chưa đẽo được xong, trời thấy vậy thương tình bảo cậu em út lên rừng lấy một trong hai loại gỗ trên để làm áo quan cho bố. Đây là loại gỗ tốt mà người Thổ chỉ dùng trong việc làm quan tài, và cũng từ đó người ta kiêng đốt loại cây này vì họ cho rằng nếu đốt sẽ bị nóng mồ mả. Sau khi đặt thi hài vào người ta lấy một ít keo làm từ cám trộn với đất sét để gắn kín. Quan tài được đặt trên 6 đôn ngang, 2 đôn dọc do 16 người khiêng, khi chôn nếu gần sông suối họ để hướng mộ theo chiều nước chảy.

Nhà mồ "nhà vẹ" của người Thổ giống kiểu nhà táng của người kinh. Nhà được làm bằng gỗ hoặc tre, xung quanh đan bằng nứa và dán giấy màu, mái lợp bằng giấy có vẽ hình ngôi. "Nhà vẹ" có thể được làm sẵn ở nhà để khiêng theo quan tài hoặc làm ngay tại huyệt chôn. "Nhà vẹ" được úp chụp lên trên ngôi mộ cho đến khi hỏng, không phải làm lại.

Mỗi một dòng họ đều có một khu chôn người chết riêng gọi là "đổ ông". Người Thổ không có tục táo mộ, không cải táng. Hàng năm vào dịp cuối tháng chạp âm lịch hoặc khi có người chết chôn tại bãi mộ đồng bào mọi tiến hành quét dọn cho mộ của người thân. Ở người Thổ Mọn, Kẹo trong thời gian quan thi hài cho đến lúc chôn, họ tiến hành một số nghi lễ sau: Lễ thăm anh em "thăm ún động eng",

lễ cắt tóc "cắt xác", lễ khát âm dương "tom kén" như sau:

1- Lễ thăm anh em (thăm ún động eng)

Trước ngày chôn cất, người chết được đi thăm "ún động eng", họ dùng rơm hoặc vải bện thành hình nhân, mặc quần áo và đắp mặt thay cho người chết. Người ta cáng hình nhân bằng vông gai đến nhà bà con, họ hàng, xóm giềng để cảm ơn sự giúp đỡ của họ đối với mình lúc còn sống. Chủ nhà lúc này khóc lóc nói lên lòng tiếc thương của mình. Sau khi đi "thăm ún động eng", người chết được khiêng đến các bến sông, giếng nước những nơi mà khi còn sống họ thường xuyên đến. Tại đây, con dâu hoặc con gái sẽ kể lại kỷ niệm của người thân khi còn sống và thay mặt người chết để chào tiễn biệt. Đây cũng là một trong những nghi lễ của người đã chết đối với người đang sống và những nơi mà mình gắn bó.

2. Lễ cắt tóc cắt xác.

Đây là lễ của những người còn sống trả ơn cho những người vừa mới qua đời. Trước khi cắt tóc, thường gia đình tang chủ làm một mâm cơm để cúng, coi như đây vẫn là bữa cơm hàng ngày của người thân lúc còn sống. Trong lễ này, con cháu theo thứ bậc từ cao xuống thấp lần lượt đến trước bàn thờ để thầy mo cắt một ít tóc thể hiện lòng biết ơn của mình đối với người quá cố. Tóc của mọi người sẽ được đốt ngay sau lễ cắt xác hoặc đốt tại mộ sau khi chôn.

3. Lễ khát âm dương (lễ tom kem)

Đây là lễ xin với ông bà tổ tiên, những người sang bên kia thế giới trước tha thứ cho những lỗi lầm của mình lúc còn sống và cho phép về bên kia thế giới cùng họ. Sau khi thầy mo thay mặt người chết nói những lời thỉnh cầu này xong thì tung hai đồng tiền, nếu một đồng sấp một đồng ngửa là được và lúc này mới được tiến hành mai táng.

Lễ mai táng thường được làm sau lễ "tom kem" vào đúng giờ thầy mo đã

định, nhưng trong trường hợp con cháu chưa đến đông đủ phải hoãn lại thì tang chủ phải làm lễ "xí vong". Tất cả con cháu xúm vào nhắc quan tài lên rồi đặt xuống ba lần. Sau lễ này người chết coi như đã được chôn và sau đó không cần phải xem lại giờ.

Qua các lễ "thăm ún động eng", lễ "cát xác", lễ "tôm kem" đã chứng tỏ được tình cảm thủy chung, sự gắn bó sâu sắc của người Thổ đối với người đã khuất. Đó cũng thể hiện được lòng biết ơn sâu nặng giữa thế hệ này với thế hệ khác, với làng xóm quê hương mình.

Trong đám tang không chỉ đơn thuần không khí tang tóc khóc thương của người thân mà còn có tiếng trống, tiếng công. Lần đầu gặp đám tang người Thổ người ta khó mà biết được đó là nhạc của đám ma. Họ quan niệm rằng con người cần có sức mạnh để chiến thắng cái chết, chiến thắng thiên nhiên... Vì vậy mà trên đường đưa người thân đến nơi an nghỉ cuối cùng họ còn tổ chức múa lang bang và thi đấu vật, Múa lang bang là điệu múa đi săn, người múa phải đội lốt con cúi bện bằng rơm hình con nai, hổ và một số người múa phụ hoạ. Điệu múa này còn tượng trưng cho điệu ru con, nuôi con vật và để tưởng nhớ đến người quá cố.

Những người đi dự đám tang còn được mời xem cuộc thi đấu vật ở chặng nghỉ, dù đoạn đường hết sức ngắn cũng phải dừng chân. Tại đây, một bãi vật đã được chuẩn bị sẵn, người ta còn chôn sẵn bốn cọc để đặt quan tài. Lúc này các đô vật múa và thách đấu lẫn trong tiếng hò reo cổ động của người xem. Người thắng cuộc sẽ được tang chủ tặng những lễ vật giá trị, nếu cuộc thi không phân thắng bại thì cả hai bên cũng đều có phần thưởng như một ít vải hoặc tiền.

Trong đám tang chỉ có con cháu họ hàng mới mặc tang phục, nam giới đội mũ rơm, thắt dây chuối ngang lưng (riêng con trai trưởng hoặc chồng của người quá cố thì phải buộc một tờ giấy trắng trước

mũ rơm). Tất cả con cháu họ hàng là nữ thì đầu đội "tóc mọc" (mũ mấn) có chóp dài dọc theo người. Mọi người đến dự đám tang đều chống gậy bằng sậy hoặc bằng lau. Sau khi hạ huyết, gậy, mũ rơm, dây chuối, tóc mọc được chất xung quanh mộ.

Người Thổ chịu tang ba năm, cách để tang giống như người Kinh nhưng không làm giỗ và không bốc mộ. Sau lễ cúng ba ngày (lễ cơm mẻ) người chết được cúng chung với tổ tiên. Riêng Thổ Mọn, mỗi người chết được lập một bàn thờ riêng (hoọc).

Đám tang của người Thổ diễn ra rất tốn kém, tang chủ phải giết trâu, mổ lợn làm cơm thết đãi mọi người đến viếng trong suốt quá trình tang lễ. Sau khi đưa tang xong phải có một bữa cơm tang gồm đầy đủ các món được dọn trên tàu lá chuối để bà con cùng huyết thống bốc ăn - đó là tục "ăn ké", như thế con cháu mới nhận biết họ hàng, tránh kết hôn lẫn nhau. Ngoài tục "ăn ké" còn có tục "nằm ăm" tức là đêm trước ngày đưa ma, tất cả con cháu người thân trong họ đều phải có mặt tại nhà tang chủ để "ở" với người quá cố đêm cuối cùng. Người Thổ gọi đây là lệ "trực họ" để trái mặt với thiên hạ.

Ngày nay, đám tang của người Thổ đã lược bỏ đi nhiều khâu rườm rà lãng phí, mất vệ sinh và cả những yếu tố mê tín dị đoan. Vấn đề đặt ra cho các cấp chính quyền và đoàn thể là cần phải tạo điều kiện giúp đỡ tuyên truyền việc lành mạnh hoá các nghi lễ để tránh lãng phí về thời gian cũng như tiền của, giữ gìn được vệ sinh. Mặt khác, chúng ta cũng phải thấy được các yếu tố tích cực được thể hiện như tính cố kết dòng họ, tính giáo dục truyền thống và các yếu tố văn hoá tích cực khác trong tang lễ của người Thổ. Qua đây cần phải duy trì và tạo điều kiện phát triển để các yếu tố văn hoá lành mạnh đó ngày càng được phát huy trong cộng đồng người Thổ.